

PRILOG POZNAVANJU POVIJESTI ODŽAKA U DRUGOM SVJETSKOM RATU

Nikica Barić

Hrvatski institut za povijest
nbaric@isp.hr

Apstrakt: U prilogu su, na temelju gradiva koje se nalazi u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, prikazani određeni segmenti povijesti Odžaka u Drugom svjetskom ratu. Prilog, ni opsegom ni korištenim izvorima, ne predstavlja zaokruženi prikaz povijesti Odžaka u navedenom razdoblju. No, doneseni podaci teže dopuniti postojeća istraživanja i, kroz primjer Odžaka, pomoći boljem poznavanju Drugoga svjetskog rata u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat, Bosna i Hercegovina, Nezavisna Država Hrvatska, Odžak, Ustaški pokret, Domobranska dobrovoljačka pukovnija, “Hadžiefendićeva legija”, “Bosanski planinci”, “Zeleni kadar”

Abstract: The paper is mainly based on sources from Croatian State Archives in Zagreb and its aim is to present certain aspects of the history of Odžak, a town in the River Sava region in northern Bosnia, during World War II. The paper does not aim to give a complete history of Odžak in the mentioned period. Nevertheless, the data presented in this paper are aimed at supplementing the available research. Also, the example of the local history of Odžak can give better insight into the history of World War II in Bosnia and Herzegovina more generally.

---

* Ovaj članak nastao je u sklopu projekta: “Rat, žrtve, nasilje i granice slobode u hrvatskoj povijesti 20. stoljeća” (IP-2019-04-6673) Hrvatskoga instituta za povijest koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

Keywords: World War II, Bosnia and Herzegovina, Independent State of Croatia, Odžak, Ustasha movement, Home Guard Volunteer Regiment, “Hadžiefendić’s Legion”, “Bosnian Mountain Troops”, “Green Cadre”

Ovaj prilog, koji se uglavnom temelji na izvorima iz arhivskoga fonda Velike župe Posavje koji se nalazi u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, prikazat će neke segmente povijesti Odžaka u Drugom svjetskom ratu. Prilog ne predstavlja cjeloviti prikaz Odžaka u tom ratu, za što bi bilo potrebno provesti šira istraživanja. Ipak smatram da doneseni podaci, osim što opisuju događaje u Odžaku, omogućavaju i nešto bolje razumijevanje širih prilika u Bosni i Hercegovini tijekom Drugoga svjetskog rata.¹

Organizacija vlasti NDH u Odžaku

Sporazumom Cvetković-Maček iz augusta 1939. u sastav nove Banovine Hrvatske u bosanskoj Posavini ušli su kotari Brčko, Gradačac i Derвента.² Odžak je bio u sastavu kotara Gradačac, te je u njemu djelovala kotarska ispostava. Ona je u svojim izvještajima nakon osnivanja Banovine Hrvatske i do marta 1940. bilježila da je muslimansko i srpsko stanovništvo na tom području uglavnom “neopredijeljeno”. U februaru 1940. u Odžaku je po prvi put osnovana organizacija Hrvatske seljačke stranke (HSS), kojoj je pristupio i veći broj muslimana. Istovremeno vlasti nisu primijetile da među srpskim stanovništvom, kao reakcija na osnivanje Banovine Hrvatske, postoji akcija “Srbi na okup”. Također nije primijećena nikakva aktivnost ilegalne Komunističke partije Jugoslavije.³

¹ Treba ukazati i na literaturu koja se bavi poviješću Drugoga svjetskog rata u mjestima koja su bili u blizini Odžaka. Ona donosi niz podataka koji su povezani s temom ovoga članka: *Modriča sa okolinom u prošlosti*, Glavni i odgovorni urednik dr. Ibrahim Karabegović, Modriča: Odbor za monografiju “Modriča i okolina kroz istoriju”, 1986, 167-280; Esad Tihić, *Gradačac od 1941. do 1945.*, Gradačac: Javna biblioteka “Alija Isaković”, 2008; Nikša Nežirović, *Monografija Bosanskog Šamca (od najranijih vremena do 1945. godine)*, Šamac: D.o.o. “Kula”, 2011, 491-554.

² Ljubo Boban, *Hrvatske granice od 1918. do 1991. godine*, Zagreb: Školska knjiga – Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1992, 41.

³ Hrvatska, Hrvatski državni arhiv (dalje: HR-HDA), 1363, Politička situacija, inv. br. 5996, Banska vlast Banovine Hrvatske, Odjeljak za drž. zaštitu, Broj: 1370/1940., Banska vlast Banovine Hrvatske, Odjel za unutarnje poslove, Pov. Broj: 234/1940.

Nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske (NDH), Odžak je ostao organiziran kao kotarska ispostava u sastavu kotara Gradačac, odnosno bio je dio nove Velike župe Posavje čije se sjedište nalazilo u Brodu na Savi. Ta velika župa obuhvaćala je kotare Brod na Savi i Županja na slavonskoj obali Save, a s bosanske obale Save kotare Bijeljina, Brčko (s kotarskom ispostavom u Bosanskom Šamcu), Derventa (s kotarskom ispostavom u Bosanskom Brodu) i Gradačac (s kotarskom ispostavom u Odžaku).⁴ Dužnost velikog župana u Brodu na Savi prvo je obnašao Vladimir Sabolić, kojega je početkom marta 1943. zamijenio Derviš Omerović, a njega, godinu dana kasnije, Dragan Urumović.⁵

Na temelju pregledanih izvora teško je pratiti kako je u Odžaku, neposredno nakon proglašenja NDH, bila organizirana uprava, tko je obnašao određene funkcije, odnosno koji je bio (dis)kontinuitet nositelja tih funkcija u odnosu na razdoblje Banovine Hrvatske. Mjesec dana nakon proglašenja NDH, 11. maja 1941., “predstavnici Muslimana varoši Odžak” položili su prisegu NDH. Prisega je položena pred dr. Zdenkom Odićem, povjerenikom “Državnih Ustaških Vlasti”, a među ostalim položile su je osobe od kojih će neke biti često spominjane u ovom prilogu, poput imama Arif Hafiza Džananovića i Ferhata Kapetanovića. Također je prisegu položio Hasan Piragić.⁶

Zdenko Odić bit će istaknuti ustaški funkcionar na području Odžaka, odnosno ustaški logornik. Poginuo je u martu 1943. u borbama u planini Vučjak, vjerojatno u sukobu s četnicima.⁷ Čini se da je spomenuti Hasan Piragić neposredno nakon proglašenja NDH bio načelnik općine Odžak,⁸ ali ga je ubrzo zamijenio i na toj dužnosti dugo vremena ostao Ivo Čurčić.

---

⁴ HR-HDA-254, Velika župa Posavje, Taj. Broj: 1817./1942.

⁵ HR-HDA-223, Ministarstvo unutarnjih poslova NDH, Personalni spisi, 9370, Omerović, Derviš.

⁶ *Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svjetskom ratu, Zbornik dokumenata*, Tom I, Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941.–1945., Knjiga 1, Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941., Beograd: Vojnoistorijski institut, 1993., dok. br. 25.

⁷ HR-HDA-254, Taj. Broj: 1958./1942.; Taj. Broj: 952/1943.

⁸ HR-HDA-254, Taj. Broj: 506/1941.

Upravu je kotarske ispostave u Odžaku u oktobru 1941. preuzeo Abdurahman Abdurahmanović, koji je do tada službovao u Bijeljini.⁹ Abdurahmanovića će u maju 1944. na navedenoj dužnosti zamijeniti Marko Ralica.¹⁰

Na području kotarske ispostave Odžak živjelo je, prema jednom dopisu iz jula 1941. godine, 16.000 katolika, 5.000 muslimana i 5.000 pravoslavaca.¹¹

Odnos prema srpskom stanovništvu

Kao što je navedeno, na području je kotarske ispostave Odžak 1941. živjelo oko 5.000 pravoslavaca, odnosno Srba. Kasnije, u periodičnim izvještajima Ispostave kotarske oblasti Odžak iz 1942. i s početka 1943., navodilo se da na njezinom području živi 5.692 pravoslavca.¹²

Važna značajka vlasti NDH, odnosno ustaškog režima, bilo je pokretanje i organiziranje državnog terora nad srpskim stanovništvom, kojega su nove vlasti nazivale “grko-istočnjacima”, a od 1942. “pravoslavcima”. Te su se mjere kretale od zatiranja nacionalnog i vjerskog identiteta Srba, preko tijekom 1941. organiziranoga iseljavanja dijela srpskoga stanovništva u Srbiju, do u brojnim dijelovima NDH provedenih masovnih likvidacija Srba od strane ustaša.¹³ Uostalom, takav teror nad Srbima odvijao se i u blizini Odžaka, primjerice u Brčkom.¹⁴

---

⁹ HR-HDA-254, Taj. Broj: 1277/1942.; Taj. Broj: 1635/1943.

¹⁰ HR-HDA-223, Personalni spisi, 4468, Ralica, Marko.

¹¹ HR-HDA-254, Taj. Broj: 424/1941.

¹² HR-HDA-254, Taj. Broj: 182/1943.; Taj. Broj: 991/1943.

¹³ Za novija djela o teroru NDH nad srpskim stanovništvom vidi: Tomislav Dulić, *Utopias of Nation, Local Mass Killing in Bosnia and Herzegovina, 1941–42*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2005; Alexander Korb, *Im Schatten des Weltkriegs, Massengewalt der Ustaša gegen Serben, Juden und Roma in Kroatien 1941–1945*, Hamburg: Hamburger Edition, Verlag des Hamburger Instituts für Sozialforschung, 2013; Max Bergholz, *Nasilje kao generativna sila, Identitet, nacionalizam i sjećanje u jednoj balkanskoj zajednici*, Sarajevo – Zagreb: Buybook, 2018.

¹⁴ Nikica Barić, “Brčko: A case study of state terror of the Independent State of Croatia, 1941–1942”, u: *Terrorism in the Balkans in the 20th and 21st century*, ur. Danuta Gibas-Krzak, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2018, 80-100.

U takvom širem okviru događaja, pokušat će se prikazati položaj Srba na području Odžaka. Izvori pokazuju da su do sredine 1941. vlasti NDH, ali i njemačka vojska, na tom području pretraživale kuće po selima gdje su živjeli Srbi, u potrazi za oružjem i opremom zaostalim od bivše kraljevske jugoslavenske vojske, ali pri tome nije ništa pronađeno.¹⁵

Od ljeta 1941. znatniju važnost u politici NDH prema srpskom stanovništvu dobila je politika vjerskih prijelaza. Njezine vlasti onemogućile su djelatnost Srpske pravoslavne crkve, a zatim su težile prevesti Srbe na druge priznate vjeroispovijedi, iako, u stvarnosti, najčešće na rimokatoličku vjeru. U nepovoljnim okolnostima u kojima su se zatekli proglašenjem NDH, i u strahu za vlastitu egzistenciju, dio Srba izvršio je ove vjerske prijelaze.¹⁶

Veliki župan Sabolić početkom novembra 1941. zahtijevao je od Ispostave kotarske oblasti u Odžaku da pitanju vjerskih prijelaza posveti pažnju, budući da su u drugim dijelovima Velike župe Posavje brojni grko-istočnjaci već izvršili vjerski prijelaz. Zato su i vlasti u Odžaku, u suradnji sa župnim uredima i imamatima, trebale djelovati da što više grko-istočnjaka prijeđe na katoličku, odnosno islamsku vjeru. No, upravitelj ispostave Abdurahmanović početkom januara 1942. odgovorio je da vjerski predstavnici na njegovom području smatraju da je pitanje vjerskih prijelaza “delikatno”, zbog čega treba postupati “taktički”, kako ne bi bio narušen javni red i mir. Zato na grko-istočnjake nije trebalo vršiti “presiju”, nego ih je na prijelaz vjere trebalo potaknuti propagandnom akcijom. Katolički svećenici obećali su da će i osobno ići po selima u kojima žive grko-istočnjaci, kako bi ih potaknuli na vjerske prijelaze.¹⁷

Nakon izvjesnog vremena Ispostava kotarske oblasti Odžak izvijestila je da su grko-istočnjaci na njezinom području “mirni” i “povućeni”, ali se primjećuje da zanemaruju obradu svojih posjeda jer strahuju da će biti

---

¹⁵ *Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svjetskom ratu, Zbornik dokumenata*, Tom I, Knjiga 1, dok. br. 56.

¹⁶ Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945.*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber – Školska knjiga, 1977, 172-175.

¹⁷ HR-HDA-254, Taj. Broj: 506/1941.

iseljeni iz svojih domova. Velika župa Posavje odgovorila je da su glasine o iseljavanju neutemeljene, te da grko-istočnjaci moraju posvetiti najveću brigu poljoprivrednim radovima. Ponovljeno je da grko-istočnjacima treba objasniti da će vjerskim prijelazom na katoličku ili islamsku vjeru steći prava kao i svi Hrvati, nakon čega neće trebati strahovati da će biti iseljeni, odnosno da će izgubiti svoje posjede.¹⁸

Upravitelj ispostave Abdurahmanović 19. januara 1942. održao je sastanak o vjerskim prijelazima, kojem su prisustvovali Marijan Ivandić, župnik u Odžaku, fra Dominik Ćosić, župnik u Donjem Svilaju, fra Bono Švabić, župnik u Gornjoj Dubici, i Arif Hafiz Džananović, imam u Odžaku. Tom prilikom Ivandić je naveo da je pojedinih vjerskih prijelaza bilo i s njima će se nastaviti, ali i upozorio da smjernice Ministarstva unutarnjih poslova NDH iz oktobra 1941. navode da se vjerski prijelazi ne smiju poticati pritiscima i silom, s čime su se svi prisutni složili.¹⁹ Tako su, čini se, krajem 1941. i početkom 1942. vjerske prijelaze na rimokatoličku, i u jednom slučaju na evangelističku vjeru, na području Odžaka izvršili samo pojedini Srbi koji su bili državni službenici, očito zato kako bi zadržali svoj posao.²⁰

U međuvremenu, u ljeto 1941., na području južno od Odžaka, planuo je ustanak srpskog stanovništva protiv NDH. Tijekom proljeća 1942. prevlad u ustaničkim redovima zadobili su četnici, koji su izvršili prevrat u Ozrenskom partizanskom odred, a i na Trebavi su se četnici obračunali s komunistima.²¹

Krajem marta 1942. grupa domobrana i ustaša u Modriči samovoljno je uhapsila 15 Srba i jednoga Židova. Uhapšeni su zatim ispitivani i mučeni, kako bi se od njih dobili podaci o ustanicima. Jedan uhapšeni Srbin ubijen je tijekom ispitivanja, a ostali su odvedeni do rijeke Bosne i strijeljani, kao odmazda za pogibiju nekih domobrana u borbama s ustanicima. Tako je

---

¹⁸ HR-HDA-254, Taj. Broj: 222/1942.

¹⁹ HR-HDA-254, Taj. Broj: 243/1942.

²⁰ HR-HDA-254, Taj. Broj: 620/1941.; Taj. Broj: 621/1941.; Taj. Broj: 1047/1942.

²¹ Esad Tihić, *Posavsko-trebavski NOP odred*, Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1983, 5-14; E. Tihić, *Gradačac od 1941. do 1945.*, 33-38.

ubijeno 10 Srba, dok su se ostale osobe uspjele spasiti skokom u rijeku. Vlasti NDH zatim su uhapsile domobrane i ustaše odgovorne za ova ubojstva. Posve sigurno navedene ustaše nisu odgovarale za to djelo, jer su nakon nekoliko mjeseci pušteni iz pritvora, a nemam podataka ni da su spomenuti domobrani odgovarali za navedena ubojstva.²² No, zanimljivo je kako je o ovom događaju nadređene vlasti izvijestio Abdurahmanović, upravitelj kotarske ispostave u obližnjem Odžaku. Kada se saznalo da su domobrani i ustaše koji su izvršili strijeljanje u Modriči uhapšeni, Abdurahmanović je Veliku župu Posavje obavijestio da je to izazvalo veliko zadovoljstvo kod stanovništva, “bez razlike na vjeru”, budući da su svi bili zgroženi ubojstvima u Modriči:

“Istraga i hapšenje krivaca je vrlo dobro i povoljno uticala na javnu sigurnost. Hapšenjem krivaca odklonjena je bojazan da bi se koji od grkoistočnjaka odbio [odmetnuo] u šumu radi toga događaja. Pučanstvo je steklo duboko uvjerenje u zaštitu Državne vlasti u osobnom i imovnom pogledu sa ovom istragom.”²³

Sredinom 1942. godine Velika župa Posavje je od podređenih vlasti zatražila da joj dostave podatke koliko je Srba iseljeno iz NDH, ili su je dobrovoljno napustili; zatim koliko je Srba do tada deportirano u koncentracione logore, poginulo u borbama ili nestalo “na bilo koji način”, kao i koliko je Srba najavilo prijelaz na druge vjere, ili su taj prijelaz već izvršili.²⁴ Kada je riječ o Srbima nestalima “na bilo koji način”, pretpostavljam da je to, barem jednim dijelom, bio eufemizam za Srbe koje su pobile ustaše. Osim toga, budući da je u ljeto 1941. buknuo ustanak srpskog stanovništva protiv NDH, na to se odnosio zatraženi podatak o broju Srba koji su poginuli u borbama. Drugi kotari u Velikoj župi Posavje dostavili su podatke o desecima i stotinama iseljenih, stradalih i u logore deportiranih

²² O ovim ubojstvima u Modriči vidi: HR-HDA-254, Taj. Broj: 925/1942.; Taj. Broj: 1518/1942.; Taj. Broj: 1872/1942. Također vidi: *Modriča sa okolinom u prošlosti*, 193.

²³ HR-HDA-254, Taj. Broj: 1046/1942.

²⁴ Nikica Barić, “O osnutku i djelovanju Hrvatske pravoslavne crkve tijekom 1942. i 1943. godine: primjer Velike župe Posavje”, u: *Croatia Christiana periodica*, 2014., god. XXXVIII, br. 74, 139-140.

Srba, a, u nekim slučajevima, i o stotinama i tisućama Srba koji su izvršili ili najavili vjerske prijelaze. Nasuprot tome, Ispostava kotarske oblasti u Odžaku, na čijem je području, kako sam naveo, prema nekim podacima živjelo barem oko 5000, a prema drugima 5.692 Srba, izvijestila je da je samo 9 Srba iseljeno, odnosno da su dobrovoljno napustili to područje. Također je navedeno da niti jedan Srbin s tog područja nije deportiran u logore, poginuo ili nestao, odnosno da su samo 4 Srbina izvršila vjerske prijelaze, a 15 ih je najavilo da će to učiniti.²⁵

Na temelju ovih podataka može se reći da je teror nad srpskim stanovništvom na području Odžaka bio puno manji u odnosu na druge dijelove Velike župe Posavje i, razumljivo, u odnosu na neke druge dijelove NDH. Teško je konkretno utvrditi koji su faktori utjecali na to, no može se pretpostaviti da se ovo može pripisati i trezvenom postupanju onih koji su tada bili nositelji vlasti u Odžaku.

Osim toga, suočene s ustaničkim pokretom koji je ozbiljno destabilizirao stanje u državi, vlasti NDH u Zagrebu početkom 1942. pokrenule su mjere kojima je trebalo mirnim putem pacificirati srpsko stanovništvo i na neki ga način “integrirati” u NDH. Ove su mjere uključivale i sklapanje primirja između NDH i pojedinih četničkih odreda.²⁶ Paralelno s ovim mjerama, vlasti NDH nisu se odrekle korištenja vojne sile i represije kako bi suzbile ustanički pokret.

U sklopu opisanih promjena u politici NDH u aprilu 1942. osnovana je Hrvatska pravoslavna crkva (HPC). Ona nije trebala imati nikakve veze s nekadašnjom Srpskom pravoslavnom crkvom. Dakle, umjesto dotadašnje politike vjerskih prijelaza, vlasti NDH osnivanjem ove nove vjerske institucije težile su srpsko stanovništvo uključiti u sastav hrvatske nacije kao “Hrvate pravoslavne vjere”. HPC, među ostalim, nije bilo lako ustrojiti i zato jer ona uglavnom nije mogla računati na svećenstvo Srpske pravo-

---

²⁵ Ibid.

²⁶ Rasim Hurem, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu 1941–1945.*, Zagreb – Sarajevo: Plejada – Bošnjačka nacionalna zajednica za Zagreb i Zagrebačku županiju – University Press, 2016, 166–171.

slavne crkve, koje je još tijekom 1941. godine značajnim dijelom iseljeno u Srbiju, a dijelom i stradalo u ustaškim progonima. Osim toga, upravo kada je riječ o Velikoj župi Posavje, veliki župan Sabolić i osobno je bio nesklon osnivanju HPC-a, te se čak i izravno suprotstavljao nalogima iz Zagreba o njezinoj uspostavi. S druge strane srpsko stanovništvo je ovu novu crkvu i prihvatilo, ali na način da je u njoj vidjelo “zaobilaznu” mogućnost “obnove” Srpske pravoslavne crkve. Na područje Odžaka kao svećenik HPC-a počeo je dolaziti Dušan Popović, iz Miloševca (mjesto na području kotarske ispostave Bosanski Brod). No, veliki župan Sabolić je, koristeći formalne razloge, početkom 1943. zabranio da Popović vrši vjerske obrede na području Odžaka.²⁷

Od sredine 1942. vlasti NDH započele su provoditi i novačenje, odnosno mobiliziranje vojnih obveznika pravoslavaca na službu u domobranske radne (DORA) jedinice. Ovo je bilo drukčije od dotadašnjeg razdoblja, kada Srbi nisu bili pozivani u domobranstvo.²⁸ Nakon što su i pravoslavni novaci s područja Odžaka pozvani u domobranstvo, oni se na te pozive nisu odazvali, nego su pobjegli “u šumu”. Pojedini pravoslavci obratili su se upravitelju kotarske ispostave Abdurahmanoviću, objašnjavajući mu da bi, kao “dobri domaćini”, željeli svoju djecu uputiti u domobranstvo, ali im “pobunjenici” poručuju da će oni koji to učine biti ubijeni, a njihove kuće spaljene. Zato su zatražili da njihove sinove na službu u domobranstvo sprovedu oružnici, kako im se ne bi moglo prigovoriti da su svojom voljom poslali djecu u domobranstvo. Abdurahmanović se složio s ovim prijedlogom.²⁹

No, kada je Velika župa Posavje obaviještena da se, nakon što su pozvani na službu u domobranstvo, pedesetak pravoslavnih mladića iz Novoga Grada odmetnulo u četnike, ona je od vlasti u Odžaku zatražila da se prema

---

²⁷ N. Barić, “O osnutku i djelovanju Hrvatske pravoslavne crkve tijekom 1942. i 1943. godine”, 135-163.

²⁸ Nikica Barić, *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske, 1941.-1945.*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2003, 173-182.

²⁹ HR-HDA-254, Taj. Broj: 182/1943.

članovima obitelji tih mladića primijeni odmazda, odnosno da ih se deportira u koncentracioni logor.³⁰ Nema podataka je li navedeni zahtjev proveden. Tijekom septembra 1942. Ispostava kotarske oblasti u Odžaku izvijestila je da su sela naseljena pravoslavicima na njezinom području mirna i poštuju vlast. No, na službu u domobranstvo odazvalo se tek 20% pozvanih pravoslavaca.³¹

Dakle, pojedini pravoslavci žalili su se vlastima u Odžaku da će, ako upute svoje sinove u domobranstvo, biti izloženi odmazdi ustanika. S druge strane, veliki župan Sabolić je iz Broda zahtijevao od vlasti u Odžaku da nad svim pravoslavnim obiteljima čiji su se sinovi odmetnuli u četnike provede oštre mjere odmazde. Kao što je navedeno, nema podataka jesu li vlasti u Odžaku takvu odmazdu i provele. Ipak, nema sumnje da su i na tom području vlasti NDH počele intenzivnije provoditi represivne mjere. Primjerice, u januaru 1943. Ispostava kotarske oblasti u Odžaku predložila je nadležnim vlastima da se u koncentracioni logor uputi Miloš Ružičić iz Gnionice.³² Izvori ne govore koje je bilo obrazloženje za njegovo upućivanje u logor. U martu 1943. Ispostava kotarske oblasti u Odžaku predložila je da se u koncentracioni logor uputi i Svetozar Kurešević iz Novoga Grada, budući da je pljačkao i bio povezan s ustanicima.³³

Četnici

I dok je, kako je navedeno, u ljeto 1941. buknuo ustanak protiv NDH, sve do proljeća 1942. to nije imalo neposrednog utjecaja na stanje na području Odžaka, odnosno vlasti su u tom mjestu izvještavale da na njezinom području nema “ni četnika ni partizana”.³⁴

Južno od Odžaka, na Ozrenu i Trebavi, prevlast su među ustanicima u proljeće 1942. uspostavili četnici. Novi trenutak nastupit će krajem maja

³⁰ HR-HDA-254, Taj. Broj: 3171/1942.

³¹ HR-HDA-254, Taj. Broj: 182/1943.; Taj. Broj: 991/1943.

³² HR-HDA-254, Taj. Broj: 125/1943.

³³ HR-HDA-254, Taj. Broj: 912/1943.

³⁴ HR-HDA-254, Taj. Broj: 1198/1942.; Taj. Broj: 1354/1942.

iste godine, kada su vlasti NDH upravo s predstavnicima Ozrenskog i Trebavskog četničkog odreda sklopili sporazume o primirju, kojima su četnici formalno priznali NDH. Iako su NDH i četnici imali nepomirljive političke ciljeve, ovakvi sporazumi bili su utemeljeni i u zajedničkoj težnji da se suzbije partizanski pokret.³⁵

I dio Srba s područja Odžaka, primjerice iz Novoga Grada, priključio se navedenim četničkim odredima. No, osim četnika s Ozrena i Trebave, jedna se četnička grupa pojavila i na području planine Vučjak, jugozapadno od Odžaka.³⁶ Upravo su četnici s Vučjaka, koje je vodio Branko Kovačević, i s kojima vlasti NDH nisu sklopile sporazum o primirju, od druge polovine 1942. i do ljeta 1943. godine napadali razna mjesta na području Odžaka. No, čini se da glavna, a svakako ne jedina značajka tih napada nije bila borba protiv snaga NDH, nego pljačka katoličkog, muslimanskog, ali, u nekim slučajevima, i pravoslavnog stanovništva.³⁷

I do kraja rata četnici na Vučjaku, pod komandom Branka Kovačevića, na određeni su način predstavljali “posebnu” formaciju. Raznovrsni izvori govore da je bila riječ o više stotina ljudi. Oni su surađivali s Nijemcima u osiguranju željezničke pruge Doboj – Derventa od partizanskih napada. Budući da su u ovome bili korisni njemačkoj vojsci, ona nije bila zabrinuta činjenicom što su se Kovačevićevi ljudi sukobljavali s ustašama. S druge strane, Kovačević je bio u kontaktu s partizanima i dozvoljavao je njihovim predstavnicima da se kreću po Vučjaku, odnosno Kovačević je partizanima izjavljivao da se s njima ne želi sukobljavati, ali niti surađivati, osim ako je riječ o borbi protiv ustaša. No, pri tome se borba Kovačevića protiv ustaša nerijetko svodila na pljačku hrvatskog stanovništva.³⁸

---

³⁵ Rasim Hurem, “Sporazumi o saradnji između državnih organa Nezavisne države Hrvatske i nekih četničkih odreda u istočnoj Bosni 1942. god.”, u: *Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta Sarajevo*, 1966, god. II, br. 2, 285-325.

³⁶ HR-HDA-254, Taj. Broj: 3676/1942.

³⁷ HR-HDA-254, Taj. Broj: 4224/1942.; Taj. Broj: 221/1943.; Taj. Broj: 878/1943.; Taj. Broj: 991/1943.; Taj. Broj: 1183/1943.; Taj. Broj: 1462/1943.; Taj. Broj: 2218/1943.; Taj. Broj: 2400/1943.; Taj. Broj: 2401/1943.

³⁸ Ovaj sažeti opis četnika Branka Kovačevića na Vučjaku utemeljio sam uspoređujući podatke iz tri izvora. Prvi je izvještaj Štaba XVII. istočnobosanske narodnooslobodilačke udarne divizije od

Židovi u Odžaku

Vlasti NDH prema Židovima vodile su politiku po uzoru na nacističku Njemačku, donoseći niz protužidovskih mjera, da bi Židovi konačno bili deportirani u različite koncentracione logore, gdje su stradali. Tako je bilo i na području Velike župe Posavje, gdje je dio Židova 1941. deportiran u logor u Gospiću, a većina je ostalih, uglavnom tijekom 1942. godine, deportirana u logor Jasenovac / Stara Gradiška.³⁹ Nisam uspio utvrditi jesu li i u Odžaku živjeli Židovi, odnosno jesu li i iz tog mjesta deportirani u logore.

Osim toga, vlasti NDH su od deportacija u logore izuzeli dio Židova liječnika, odnosno zdravstvenih radnika. Dio tih liječnika radio je za Zavod za suzbijanje endemijskog sifilisa u Banja Luci, ali i u drugim bolnicama i zdravstvenim ustanovama.⁴⁰ Tako je troje zdravstvenih radnika Židova bilo raspoređeno i u Odžaku, pa je njegova ispostava kotarske oblasti u svojim periodičnim izvještajima tijekom druge polovine 1942. godine i do marta 1943. u vezi s ovime izvještavala:

“Na području ove Ispostave stalno žive tri židova koji su zaposleni kod Zdravstvene postaje u Odžaku, te se i nad njima vodi strog i diskretan nadzor.”⁴¹

---

10. februara 1944. Vidi: *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, Tom IV, Knjiga 22, Borbe u Bosni i Hercegovini 1944. god., Beograd: Vojnoistorijski institut, 1962, dok. br. 44. Drugi je izvor izvještaj Ispostave kotarske oblasti NDH u Odžaku od 20. novembra 1944. Vidi: HR-HDA-254, Taj. Broj: 125/1944. Treći je izvor izvještaj jednog obavještajnog oficira Štaba Vrhovne komande Jugoslavenske vojske u otadžbini od 6. januara 1945. Vidi: *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, Tom XIV, Knjiga 4, Dokumenti jedinica, komandi i ustanova Četničkog pokreta Draže Mihailovića avgust 1944. – maj 1945., Beograd: Vojnoistorijski institut, 1985, dok. br. 136.

³⁹ Aleksandar Stajić – Jakov Papo, “Ubistva i drugi zločini izvršeni nad Jevrejima u Bosni i Hercegovini u toku neprijateljske okupacije”, u: *Spomenica 400 godina dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo: Odbor za proslavu 400-godišnjice dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu, 1966, 205-247.

⁴⁰ HR-HDA-226, Ministarstvo zdravstva i udružbe NDH, Glavno ravnateljstvo za zdravstvo, Broj: 50.096/1941.

⁴¹ HR-HDA-254, Taj. Broj: 182/1943.; Taj. Broj: 991/1943.

Bila je riječ o liječnicima dr. Otonu Fischeru i njegovoj supruzi dr. Klari Fischer-Lederer, koji su radili u Osijeku, a zatim su ih vlasti NDH premjestile u Odžak, u ekipu za suzbijanje endemskog sifilisa. Nema podataka o tome tko je bio treći Židov zdravstveni radnik u Odžaku. Bračni par Fischer krajem 1943. priključio se partizanima, gdje su radili u sanitetskoj službi.⁴²

Odnosi katolika i muslimana

Općenito je poznato da je ustaški pokret u svojoj ideologiji i propagandi isticao pripadnost bosansko-hercegovačkih muslimana hrvatskom narodu.⁴³ Unatoč tako proklamiranoj politici, i na području Odžaka pojavit će se nesuglasice između katolika i muslimana.

Početakom 1942. Oružnička postaja Odžak saznala je da Pavo Barišić, koji je nedugo prije smijenjen s dužnosti zapovjednika općinskog redarstva u Odžaku, prikuplja potpise za tužbu protiv predstavnika vlasti u Odžaku, koju je namjeravao uputiti u Zagreb. Tužba je bila usmjerena protiv trojice muslimana, službenika kotarske ispostave i općinskog poglavarstva u Odžaku, kao i protiv narednika Petra Gugića, zapovjednika Oružničke postaje Odžak. U tužbi je navedeno da su te osobe za vrijeme Kraljevine Jugoslavije nastupali kao Jugoslaveni, da su bili naklonjeni Srbima, a i nakon proglašenja NDH djeluju protiv Hrvata, odnosno katolika, vršeći različite zloupotrebe. U tužbi je izraženo i žaljenje što je ona uglavnom usmjerena protiv muslimana. No, objašnjeno je da se ona temelji na ustaškim načelima, te ne pravi razlike između katolika i muslimana, nego između poštenih i nepoštenih. Upravitelj ispostave Abdurahmanović odmah je proveo istragu o ovoj tužbi, te su optužbe koje su u njoj iznesene odbačene kao neutemeljene. Sejfidin Maglajlić, akcesist Ispostave kotarske oblasti Odžak, koji je i osobno bio prozvan u tužbi, u svojoj je izjavi objasnio podrijetlo katoličko-muslimanskih neslaganja:

⁴² Jaša Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941–1945., žrtve genocida i učesnici NOR*, Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 1980, 366-367; HR-HDA-226, Glavno ravnateljstvo za zdravstvo, Broj: 50.096/1941.

⁴³ F. Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska*, 196-200.

“U ovom kraju postoji odavno vjerska mržnja katolika prema muslimanima koja nije imala uvijek veze sa političkim opredjeljenošću pojedinaca jer je i ako su pripadali možda istoj stranci ili istome društvu ipak u mnogim prilikama dolazili do nesuglasica iz čisto vjerskih razloga, koje su najviše raspirivala razna lica kojima je to išlo u prilog. Narod je i danas opterećen tom nesnošljivošću. U Odžaku postoji apsolutna većina muslimana, pa su zbog toga i službenici u Općini većinom muslimanske vjeroispovjesti što ne gledaju rado stanovnici sela koji su u većini rimokatoličke vjeroispovjesti. Postoji daklen borba između Odžaka i sela (...). Uzrok toj borbi leži i u tome što rimokatolici ovoga kraja smatraju da su muslimani bili uvijek pristalice svih režima i kao takovi favorizirani. Da li je to točno najbolje svjedoči ekonomski standard muslimana i beglučka imanja koja nisu do danas riješena.”⁴⁴

Konačno je Barišić kažnjen novčanom, odnosno zatvorskom kaznom. Ocijenjeno je da je raspirivao netrpeljivost katolika prema muslimanima, a prijavljen je i Kotarskom sudu u Odžaku zbog klevetanja državnih službenika. Također je utvrđeno da je Barišića na sastavljanje tužbe potaknuo Jozo Bičvić, načelnik općine Modriča. Ispostava kotarske oblasti u Odžaku zaključila je da Bičvić nastupa kao ustaški dužnosnik, iako kao takav nije službeno imenovan, odnosno riječ je o osobi koja i dalje djeluje kao političar bivše HSS, umjesto da radi na organiziranju ustaškoga pokreta. Zato je od Velike župe Posavje zatraženo da protiv Bičvića pokrene stegovni postupak zbog podnošenja neutemeljenih optužbi na račun državnih službenika i raspirivanja mržnje prema “Hrvatima muslimanima”.⁴⁵

Kasnije, početkom septembra 1942., ustaški logornik Zdenko Odić žalio se vlastima u Brodu na Savi na nezakonitu sječu državne šume Vučjak. Pri tome je naveo da to najviše čine “čaršinlije”, odnosno ljudi iz Odžaka, kao i pripadnici “raznih dobrovoljačkih postrojbi”, koji se s oružjem odupiru oružnicima i ustašama koji pokušavaju spriječiti sječu šume. Usto te osobe stupaju u kontakt s četnicima, kojima odnose hranu kako bi im oni dopustili sječu. Odić je zaključio da se razni “ološ” dokopao oružja,

---

⁴⁴ HR-HDA-254, Taj. Broj: 809/1942.

⁴⁵ Ibid.

navodno da se obrani od četnika, ali u stvarnosti kako bi se bavio sječom šume i krijumčarenjem. Očito je Odić za ovo najviše krivio muslimane iz Odžaka i pripadnike domobranskih dobrovoljačkih jedinica (koje su, kako ću kasnije opisati, bile popunjene muslimanima), budući da se požalio da se svaki pokušaj suzbijanja opisanih nezakonitosti proglašava “vjerskom mržnjom”, a vlasti u Odžaku svojim “mlitavim” postupanjem ne poduzimaju ništa protiv opisanih prijestupa.⁴⁶

Krajem augusta 1943. upravitelj kotarske ispostave Abdurahmanović izvijestio je vlasti u Brodu na Savi da je u Zagreb otputovala delegacija u čijem su sastavu bili velečasni Marijan Ivandić, župnik iz Odžaka, zatim župnici iz Donjeg Svilaja i Potočana, kao i ustaški logornik Delimir Odić (pretpostavljam brat logornika Zdenka Odića, koji je u međuvremenu poginuo). Navodno je ova delegacija u Zagrebu trebala zatražiti da Abdurahmanović bude smijenjen, budući da nije učinio dovoljno da osigura područje Odžaka od napada četnika. Abdurahmanović je ocijenio da je ta optužba neutemeljena, i da se iza nje skriva “vjerska netolerancija”, dodajući da je cjelokupno stanovništvo, “bez razlike na vjeru”, ogorčeno na postupak katoličkih svećenika koji se, u trenutnim teškim okolnostima, bave “intrigama”. Nakon što je o navedenom obaviještena Velika župa Posavje, čije je vođenje u međuvremenu preuzeo Derviš Omerović, ona je odgovorila Abdurahmanoviću da nastavi s redovitim obnašanjem svoje dužnosti.⁴⁷

Vojne snage NDH na području Odžaka

Do proljeća 1942. na području Odžaka nije bilo znatnijih snaga NDH, osim oružničke postaje u središtu kotarske ispostave, u kojoj je bilo osam oružnika.⁴⁸ No, zatim će, u skladu s ratnim okolnostima, na tom području doći do organiziranja snaga NDH, pri čemu će posebna značajka biti ta što

---

⁴⁶ HR-HDA-254, Taj. Broj: 3346/1942.

⁴⁷ HR-HDA-254, Taj. Broj: 2437/1943.

⁴⁸ HR-HDA-254, Taj. Broj: 1198/1942.; Taj. Broj: 1354/1942.

će katolici s područja Odžaka biti uključeni u ustaške jedinice, a muslimani u domobranske dobrovoljačke, odnosno kasnije u jedinice “bosanskih planinaca”.

Tijekom 1942. na području Velike župe Posavje formirana je 4. ustaška pripremna bojna. Ovakve pripremne bojne trebale su biti popunjene po teritorijalnom načelu, članovima ustaškog pokreta koji inače nisu bili u stalnoj vojnoj službi. Početkom 1943. dio pripremnih bojni preveden je u djelatne ustaške bojne. Tako je 4. pripremna bojna postala XXXIX. djelatna ustaška bojna.⁴⁹

Tijekom 1942. i 1943. bilo je slučajeva da su pripadnici Ustaške pripreme, odnosno ustaški dužnosnici, na području Odžaka postupali nasilno i samovoljno. Skupina mladića iz sela Pećnik, među kojima je bio i jedan pripadnik Ustaške pripreme, krajem oktobra 1942. pokušala je napasti trgovca Tošu Vujanića iz Bosanskog Šamca. Napadači su uhapšeni i kažnjeni globom od 300 kuna, odnosno sa šest dana zatora, a protiv njih je podnesena i kaznena prijava Kotarskom sudu u Odžaku. Ispostava kotarske oblasti u Odžaku zatražila je od Ustaškog logora Odžak da provede i disciplinski postupak protiv pripadnika Ustaške pripreme koji je sudjelovao u pokušaju napada.⁵⁰ Sredinom aprila 1943. Ispostava kotarske oblasti u Odžaku naredila je Oružničkoj postaji Odžak da provede istragu protiv Peje Ilaka, ustaškog tabornika u selu Gornja Dubica. Navedeni je, s pripadnicima Ustaške pripreme, od ljudi iznuđivao novac, ili ih pljačkao. Ilak se branio tvrdnjom da je radio na suzbijanju krijumčarenja, no istragom je ustanovljeno da je on uzurpirao svoje ovlasti kako bi ostvario osobnu korist, te je uhapšen i predan Kotarskom sudu u Odžaku.⁵¹

No, kada je riječ o ustaškim snagama na području Odžaka, posebno treba spomenuti Petra Rajkovačića, rođenog 1919. u Odžaku (Tetima). On je 1940. zbog ubojstva osuđen na šest godina robije, ali je nakon progla-

---

⁴⁹ Davor Marijan, “Ustaške vojne postrojbe 1941.–1945.” (obranjen magistarski rad – neobjavljeno), Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2004, 50-51.

⁵⁰ HR-HDA-254, Taj. Broj: 84/1943.

⁵¹ HR-HDA-254, Taj. Broj: 1352/1943.

šenja NDH pomilovan i pušten na slobodu. Iako nije služio u kraljevskoj jugoslavenskoj vojsci, postao je pripadnik Ustaške pripreme. U februaru 1943. Rajkovačić je s još jednim ustašom ubio Iliju Brainovića iz Odžaka, tvrdeći da je navedeni bio suradnik četnika. Upravitelj kotarske ispostave Abdurahmanović sumnjao je u navedeno, smatrajući da je tvrdnja o suradnji Brainovića s četnicima bila samo opravdanje kako ustaše ne bi snosile odgovornost za njegovo ubojstvo. Abdurahmanović je Velikoj župi Posavje prosljedio prijavu protiv Rajkovačića zbog ubojstva Brainovića.⁵² No, Rajkovačić zbog ovoga nije pozvan na odgovornost.

U međuvremenu je krajem 1941. na području sjeveroistočne Bosne osnovan Dobrovoljački odjel narodnog ustanka pod zapovjedništvom domobranskog bojnika Muhameda Hadžiefendića (“Hadžiefendićeva legija”). Bila je riječ o vojnom organiziranju muslimanskog stanovništva, kako bi se ono zaštitilo od ustaničkih napada, čemu je potporu dao i ministar domobranstva NDH vojskovođa Slavko Kvaternik. Te su snage u ljeto 1942. reorganizirane u Domobransku dobrovoljačku (DOMDO) pukovniju, pod Hadžiefendićevim zapovjedništvom. U Odžaku je također formiran jedan vod DOMDO pukovnije. Zapovjednik voda bio je pričuvni poručnik Muhamed Gagić, a kasnije pričuvni vodnik Ferhat Kapetanović, trgovac u Odžaku.⁵³

Tako će karakteristika vojnih snaga NDH na području Odžaka biti to da su djelovale kao snage popunjene lokalnim stanovništvom, pri čemu će podvojenost na ustaše, koji su bili katolici, i pripadnike DOMDO pukovnije, koji su bili muslimani, u kasnijem razdoblju imati odraz na stanje na tom području.

---

⁵² HR-HDA-254, Taj. Broj: 658/1943.

⁵³ Adnan Jahić, *Muslimanske formacije tuzlanskog kraja u Drugom svjetskom ratu*, Tuzla: DD “Zmaj od Bosne” – KDB “Preporod”, 1995, 31-70; Esad S. Tihić, “Jedinice Domobranske dobrovoljačke pukovnije (DOMDO) na teritoriji Trebave, Ratiša i Posavine (1942–1943.)”, u: *Gračanički glasnik, Časopis za kulturnu historiju Gračanice i njene okoline*, 1996, god. I, br. 2, 32-58; N. Barić, *Ustroj kopnene vojske domobranstva NDH*, 154-157; Omer Hamzić, “Formiranje i raspored jedinica Hadžiefendića legije na području tuzlanske oblasti”, u: *Stav, Časopis za društvena pitanja, kulturu i umjetnost*, 2004, god. III, br. 6–7, 63-77.

Ulazak partizana u Odžak i stanje do početka 1944. godine

U ljeto i jesen 1943. partizani su u sjeveroistočnoj Bosni ostvarili značajne uspjehe. Nakon bitke na Sutjesci, partizanske divizije pod komandom Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije zauzele su više mjesta u istočnoj Bosni. Nakon toga Vrhovni štab s dijelom snaga napustio je to područje, ali su partizanske jedinice nastavile s uspješnim djelovanjem. Tako su partizani u septembru ovladali Bosanskim Šamcem, Gradačcem i Modričom, a početkom oktobra zauzeli su i Tuzlu.⁵⁴

Partizani su 16. septembra 1943. godine ušli i u Odžak. Čini se da su u njemu boravili samo jedan dan. Za to vrijeme uništili su značajan dio dokumentacije Općinskog poglavarstva i Ispostave kotarske oblasti.⁵⁵ Kasnije, u oktobru 1943., Ispostava kotarske oblasti u Odžaku zatražit će raspisivanje potrage za 29 osoba iz Odžaka, uglavnom mladih, dijelom i maloljetnika, koje su partizani 16. septembra povelili sa sobom.⁵⁶ Neke od njih partizani su možda povelili kao zarobljenike, ali većim dijelom bila je riječ o osobama koje su odlučile stupiti u partizane. Čini se da je boravak partizana u Odžaku trajao kratko budući da su se povukli pred njemačkom vojskom. Unatoč tome, vlast NDH u Odžaku bila je ozbiljno poremećena ovim događajima. Sredinom januara 1944. Ispostava kotarske oblasti u Odžaku izvijestit će da je stanje na njezinom području nepovoljno. Njemačke su se snage u međuvremenu povukle s područja kotara Gradačac, pa je ponovno ojačala djelatnost partizana koji su prelazili rijeku Bosnu, te nije bila isključena mogućnost da će ponovno napasti Odžak. Osim toga,

⁵⁴ E. S. Tihčić, *Posavsko-trebavski NOP odred*, 105-125; E. S. Tihčić, *Gradačac od 1941. do 1945.*, 65-70.

⁵⁵ HR-HDA-223, U. M. Broj: 1359/1944.; R. U. Broj: 7723/1944., B. I.

⁵⁶ Bila je riječ o sljedećim osobama, čije su godine starosti navedene u zagradi: Adem Ademović (22), Zarifa Ademović (16), Ibro Čaić (19), Meho Čaušević (19), tabornik Muške Ustaške mladeži Velid Deliće (23), Džemal Džananović (34), Hasan Džananović (23), Rasim Durbić (19), Tadija Dujaković (23), Kemal Hadžiefendić (15), Nurija Hamzić (15), Muhamed Huremović (20), Šaćir Huremović (20), Seid Ismailović (18), Žarko Krnjić (15), činovnik Kotarskog suda Antun Jambriško (50), Marija Jambriško (32), Mara Marijanović (16), Refik Mehić (16), Simo Pjevašević (16), Redžo Porobić (15), Adem Pužić (21), Uzeir Ramić (20), Huso Salkanović (20), Nurudin Selvić (21), Garo Seljaković (16), Ibrahim Šabanović (17), Paša Šaćirović (18), Huso Zolotić (17). HR-HDA-254, Taj. Broj: 2883/1943.

četnici su u selima na području Odžaka u kojima su živjeli Srbi uspostavili svoja uporišta.⁵⁷

Usto je Abdurahmanović u tom razdoblju upozoravao nadređene i na sve veći problem koji, svojom samovoljom, predstavljaju pripadnici ustaških jedinica. Tako je 21. septembra 1943. izvijestio Veliku župu Posavje da ustaše Petar Rajkovačić, osoba kriminalne i nasilne prošlosti, i Ivo Čalušić, logornik Ustaške muške mladeži, “običan seljak” nesposoban za navedenu dužnost, kao i druge ustaše, stvaraju nered, “huškaju narod jedne protiv drugih, katolike, muslimane i pravoslavne”. Te su ustaše prijetile muslimanima iz Odžaka, štoviše i samom Abdurahmanoviću, da će ih ubiti. Zato je Abdurahmanović zatražio od nadređenih da navedene ustaše pozovu u Brod i da ih tamo pritvore, inače će stanje na području Odžaka postati kaotično.⁵⁸

Abdurahmanović je sredinom oktobra 1943. izvijestio Veliku župu Posavje o novim nasiljima “Petra Rajkovačića i njegove družine” u kojima su ranjeni jedan katolik i jedan pravoslavac. Ova nasilja zgrozila su cjelokupno stanovništvo, bez obzira na vjeru. Zato je Abdurahmanović zatražio da te ustaše budu deportirane u koncentracioni logor.⁵⁹ Mjesec dana kasnije, sredinom novembra 1943., Abdurahmanović se ponovno obratio vlastima u Brodu na Savi, sa zahtjevom da se u Odžak uputi 100 oružnika, koji će uhititi osobe koji narušavaju red. Abdurahmanović je ponovio da je i osobno meta prijetnji “kriminalnih tipova”, te ako njegovom traženju ne bude udovoljeno, morat će napustiti svoju dužnost.⁶⁰

No, Abdurahmanović nije mogao računati da će u svojim zahtjevima imati potporu svih vlasti u Brodu na Savi. Nakon što je sredinom oktobra 1943. zatražio da Petar Rajkovačić i njegovi ljudi budu uhapšeni, Župska redarstvena oblast u Brodu na Savi zauzela je stajalište da navedeno ne može provesti zbog niza razloga, a među ostalim i zato što su Rajkovačić

⁵⁷ HR-HDA-254, Taj. Broj: 1250/1944.

⁵⁸ HR-HDA-254, Taj. Broj: 2747/1943.

⁵⁹ HR-HDA-254, Taj. Broj: 3031/1943.

⁶⁰ HR-HDA-254, Taj. Broj: 3115/1943.

i njegovi ljudi “gorljive” ustaše i borci protiv četnika i partizana.⁶¹ Usto je Glavni ustaški stan u Zagrebu primio izvještaj o događajima koji su uslijedili nakon što su partizani u septembru 1943. ovladali velikim dijelom bosanske Posavine, a na kraće vrijeme i Odžakom. Taj izvještaj su, među ostalima, sastavili Ante Mrkonjić, logornik Ustaške mladeži u Gradačcu, kao i predstavnici odbora Udruženja ratnih invalida u Odžaku. Glavna crta izvještaja bila je da su muslimani, iako i neki katolici, surađivali s partizanima. Tako su za suradnju s partizanima optuženi upravitelj kotarske ispostave Abdurahmanović, ali i Ivo Čurčić, načelnik općine Odžak, a iste su optužbe iznesene i protiv pripadnika DOMDO pukovnije u Odžaku i njihovog zapovjednika Ferhata Kapetanovića.⁶²

Kada je riječ o Abdurahmanoviću, on je zaista napustio dužnost u Odžaku, te je od aprila 1944. nastavio raditi u Kotarskoj oblasti Brčko.⁶³ Njega je na dužnosti predstojnika kotarske ispostave u Odžaku naslijedio Marko Ralica. Sredinom 1944. Ministarstvo unutarnjih poslova NDH zatražilo je od Ralice da provjeri podatke o nekoliko muslimana koji su navodno surađivali s partizanima. Ralica je odgovorio tek u novembru iste godine, navodeći da se dva sina imam-matičara Arifa Hafiza Džananovića nalaze u partizanima, iako se protiv njega osobno nije moglo primijetiti ništa sumnjivo. Kada je riječ o Ferhatu Kapetanoviću, zaista je bilo podataka da je on, kao zapovjednik DOMDO snaga u Odžaku, na određeni način surađivao s partizanima, a Ralica je izvijestio da je i prethodno zahtijevao da Kapetanovića zamijeni jedan pouzdan časnik, musliman.⁶⁴

Tako su uspjesi partizana u bosanskoj Posavini i njihov kratkotrajan boravak u Odžaku poremetili djelovanje vlasti NDH, pri čemu je dio njezinih predstavnika sa sumnjom gledao na muslimane, smatrajući da se dio njih priklonio partizanima.

---

⁶¹ HR-HDA-254, Taj. Broj: 3031/1943.

⁶² HR-HDA-254, Taj. Broj: 1250/1944.

⁶³ HR-HDA-254, Taj. Broj: 14/1945.

⁶⁴ HR-HDA-254, Taj. Broj: 3050/1944.

Napetosti između “bosanskih planinaca” i ustaša tijekom 1944. godine

Uspjesi partizana u sjeveroistočnoj Bosni u jesen 1943. označili su i slom DOMDO pukovnije. Partizani su strijeljali osnivača i zapovjednika te jedinice, Hadžiefendića. No, ubrzo se pojavio “nastavak” te jedinice, odnosno takozvani “zeleni kadar” ili “bosanski planinci” pod zapovjedništvom Nešada Topčića. Te snage, popunjene muslimanima, borile su se protiv četnika i partizana, a tijekom 1944. uklopljene su u strukturu domobranstva kao 10. posadni zdrug. Ipak je kod vlasti NDH nerijetko vladalo nepovjerenje prema Topčiću i njegovim snagama, budući da su sumnjale da oni imaju i političke ciljeve, odnosno teže uspostavi “autonomije” Bosne i Hercegovine.⁶⁵

U međuvremenu su i pripadnici nekadašnje DOMDO pukovnije na području Odžaka nastavili djelovati kao dio “bosanskih planinaca”. Osim toga, Stožer Ustaške vojnice u Zagrebu krajem aprila 1944. unaprijedio je ustašu Petra Rajkovačića u čin pričuvnog ustaškog časničkog namjesnika.⁶⁶ Dakle, Rajkovačić je unaprijeđen u najviši dočasnički čin.

Krajem jula 1944. ustaše su u blizini Odžaka jednom “bosanskom planincu” oduzeli vojničke cipele. On je to prijavio svome zapovjedniku, Ferhatu Kapetanoviću, koji je uputio nekoliko svojih ljudi, zajedno s ustaškim vodnikom Ilijom Studenovićem, kako bi ustanovili što se dogodilo. Oni su pronašli ustašu Alojzija Lubina, koji je ukrao cipele, ali je on otvorio paljbu i ranio “bosanskog planinca” Zaima Topalovića, koji je nakon nekoliko dana umro. Vijest o ovome izazvala je veliko nezadovoljstvo među muslimanima i “bosanskim planincima” u Odžaku, koji su bili spremni napasti ustaše. Intervencijom uglednijih muslimana, Ferhata Kapetanovića i upravitelja ispostave Ralice, stanje je smireno. Veliki župan Dragan Urumović

⁶⁵ A. Jahić, *Muslimanske formacije tuzlanskog kraja*, 71-120; Gojko Malović, “Zeleni kadar – Samosvojna muslimanska vojska u sjeveroistočnoj Bosni (1943–1945)”, u: *Zbornik radova sa naučnog skupa “Utjecaj ideologija na historiografiju Bosne i Hercegovine 20. stoljeća”*, glavni i odgovorni urednik dr. Azem Kožar, Tuzla, 2017, 101-148.

⁶⁶ HR-HDA-250, Ustaška vojnica, Stališka zapovied br. 17 Stožera Ustaške vojnice, U Zagrebu, dne 27. travnja 1944.

razgovarao je s izaslanstvom muslimana iz Odžaka i obećao im da će Lubin biti kažnjen. Urumović je intervenirao kod ustaškog poručnika Rudolfa Šnura, zapovjednika XXXIX. ustaške bojne, kako bi Lubin bio uhapšen i predan ratnom sudu. Urumović je i nadređene vlasti upozorio na to da je kažnjavanje Lubina preduvjet za smirivanje stanja, navodeći da je i prethodno zahtijevao da se i kod ustaša i kod “bosanskih planinaca” podigne disciplina, kako bi se izbjegli incidenti koji mogu imati političke posljedice. Usto je spomenuo da je upravo stradali Topalović bio jedan od muslimana koji se zalagao za suradnju s ustašama.⁶⁷

Narednik Ferhat Kapetanović, zapovjednik jedinice 10. posadnog zdruga u Odžaku, krajem jula 1944. žalio se na brojne izgrede i pljačke koje su počinili pripadnici XXXIX. ustaške bojne. Kapetanović se nadao da će zapovjednik te bojne, ustaški poručnik Šnur, ipak uspjeti zavesti red među svojim “razuzdanim” ljudstvom. No, na kraju je došlo do incidenta u kojem je ustaša Lubin ubio “bosanskog planinca” Topalovića. Unatoč zahtjevu narednika Kapetanovića i velikog župana Urumovića, ustaša Lubin nije bio uhapšen, pri čemu su se ustaški časnici opravdavali da to ne mogu učiniti zbog “razuzdanosti” svojih ljudi.⁶⁸

Suočen s ovim problemima, veliki župan Urumović krajem augusta 1944. uputio je dopis Ministarstvu unutarnjih poslova NDH. U njemu je naveo da se na području Bosanski Šamac – Modriča – Odžak – selo Grk nalazi XXXIX. ustaška bojna popunjena mjesnim katolicima. Oni su “dobri borci i ustaše”, ali i nedisciplinirani i samovoljni, budući da su njihovi časnici, uključujući zapovjednika bojne Šnura, nesposobni. Vojni obveznici s područja Odžaka koji su služili u drugim domobranskim jedinicama, ili u jedinicama njemačke vojske, bježali su iz tih jedinica i pristupali XXXIX. ustaškoj bojni. Osim toga, u njezinom sastavu bile su i osobe koje su prethodno počinile “najgora kriminalna djela”. Kada pripadnici te bojne počine i najteža kaznena djela, “pa i na štetu Hrvata”, njihovi časnici nisu poduzimali ništa da ih kazne. Zato je Urumović od Ministarstva unutarnjih

⁶⁷ HR-HDA-254, Taj. Broj: 1764/1944.

⁶⁸ Ibid.

poslova zatražio da poduzme mjere na rješavanju toga problema.⁶⁹

Nasuprot ovome stajalo je nezadovoljstvo XXXIX. ustaške bojne koja je upozoravala da se u redovima “bosanskih planinaca” u Odžaku nalazi više stotina “stranaca”, odnosno muslimana iz drugih mjesta Posavine, ali i iz raznih drugih dijelova Bosne. Bila je riječ o muslimanima koji su se vratili iz redova partizana. Pretpostavljam da je navedeno bilo povezano s činjenicom da su vlasti NDH u januaru 1944. proglasile “Poglavnikovu amnestiju” koja je bila na snazi do početka jula iste godine, kojom su partizani pozvani da se predaju vlastima NDH. Ta amnestija imala je djelomičnog odjeka među onima koje su partizani prisilno mobilizirali u svoje redove. No, kada su ovi muslimani, povratnici iz partizana, stupili u redove “bosanskih planinaca” u Odžaku, oni to nisu činili kako bi sudjelovali u borbama. Umjesto toga, kao pripadnici “bosanskih planinaca” dobivali su dozvole za dopust i odlazili kućama, nakon čega se nisu ni vraćali u svoju jedinicu u Odžaku, ili su to činili nakon dugo vremena. Zato je XXXIX. ustaška bojna zahtijevala da “bosanski planinci” u Odžaku iz svojih redova otpuste sve “strance” i upute ih njihovim kućama gdje će biti pod nadzorom nadležnih vlasti NDH. Također su ustaše tražile da iz redova “bosanskih planinaca” u Odžaku budu isključeni i svi katolici.⁷⁰

Marko Ralica, upravitelj kotarske ispostave u Odžaku, u novembru 1944. također je smatrao da u redovima “bosanskih planinaca” vlada nered, a pripadnici te jedinice bave se krijumčarenjem i preprodajom vojne imovine. Ralica je smatrao da bi se problemi s “bosanskim planincima” mogli riješiti ako bi oni prešli u redove Ustaške vojnice. U suprotnom, trebalo bi ih raspustiti, a ljudstvo uputiti u druge jedinice NDH. Istovremeno je Ralica bio svjestan da i u redovima ustaša na tom području stanje nije dobro. Ustaše su od katoličkog stanovništva prikupljali novac, navodno za potrebu nabave oružja i opreme, ali je ovo među narodom izazivalo veliko nezadovoljstvo. No, Ralica je izvijestio pretpostavljene da je nemoćan onemogućiti

---

⁶⁹ HR-HDA-254, V. T. Broj: 127/1944.

⁷⁰ HR-HDA-254, Taj. Broj: 3053/1944.; Taj. Broj: 3083/1944. Opširnije o “Poglavnikovoj amnestiji” vidi: N. Barić, *Ustroj kopnene vojske domobranstva NDH*, 486-488.

ustašku samovolju. Zato je predlagao da se u Odžak uputi 200 domobrana ili ustaša iz drugih jedinica. Oni bi, pod zapovjedništvom iskusnih časnika, predstavljali silu koja bi uvela red i prekinula samovolju mjesnih ustaša.⁷¹

Inače je tijekom većega dijela 1944. na području bosanske Posavine bila razmještena njemačka 13. SS-divizija “Handžar”, velikim dijelom popunjena bosansko-hercegovačkim muslimanima.⁷² Početkom novembra te godine ustaše su na području Odžaka ubili trojicu pripadnika te divizije. Do tada je navedena SS-divizija već napustila bosansku Posavinu, te je možda bila riječ o dezerterima iz njezinih redova. No, ova ubojstva izazvala su veliko nezadovoljstvo među muslimanskim stanovništvom. Nedugo kasnije, 9. novembra, Ivan Rajkovačić, Petrov brat i zapovjednik 3. satnije XXXIX. ustaške bojne, u Odžaku je, usred dana, na ulici ubio Jakova Skopljaka. Čini se da je Skopljak ubijen zato jer je prethodno služio u “bosanskim planincima”, a ustaše su smatrale da katolici ne smiju biti pripadnici te jedinice, budući da na taj način izbjegavaju sudjelovanje u borbama, te zato moraju pristupiti ustašama.⁷³

Nakon ovih događaja, veliki župan Urumović 22. novembra 1944. obratio se Župskoj redarstvenoj oblasti u Brodu na Savi. Od nje je zatražio da u Odžaku provede istragu i o različitim sumnjivim osobama, povratnicima iz partizana, koji su pristupili “bosanskim planincima”, kao i o opisanim ispadima i nasiljima ustaša. Budući da svi ti događaji utječu na odnose katolika i muslimana, Urumović je od Župske redarstvene oblasti zatražio da mu podnese izvještaj s prijedlogom što bi trebalo učiniti kako bi se stanje u Odžaku smirilo.⁷⁴

Zaista, nedugo prije nego se Urumović obratio Župskoj redarstvenoj oblasti, ona je od Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost u Zagrebu

---

⁷¹ HR-HDA-254, Taj. Broj: 3053/1944.

⁷² Opširno o toj diviziji vidi: George Lepre, *Himmler's Bosnian Division. The Waffen SS Handschar Division 1943–1945*, Atglen, PA: Schiffer Publishing Ltd., 1997; Xavier Bougarel, *La division Handschar, Waffen-SS de Bosnie 1943–1945*, Paris: Passés composés/Humensis, 2020.

⁷³ HR-HDA-254, Taj. Broj: 3261/1944.; Taj. Broj: 276/1945.

⁷⁴ HR-HDA-254, Taj. Broj: 3261/1944.

zatražila da utječe na to da se u Odžak uputi jedan ustaški časnik koji bi “harmonizirao” odnose između ustaša, kojih na tom području ima oko 3400, i “bosanskih planinaca”, kojih ima oko 1200, budući da postoji opasnost da među njima dođe do oružanog sukoba.⁷⁵

U decembru 1944., nakon što je o problemima u Odžaku obaviješten i Glavnostožerni ured Ministarstva oružanih snaga NDH, on je nadležnim zapovjedništvima naredio da poduzmu mjere kako bi se izbjegli eventualni sukobi između ustaša i “bosanskih planinaca”. No, zatim je ustanovljeno da XXXIX. ustaška bojna nije u sastavu XII. ustaškog stajaćeg zdruga u Brčkom, odnosno da taj ustaški zdrug nikada ni nije bio nadležan za ustaške snage zapadno od rijeke Bosne, odnosno na području Odžaka. Zatim je ustanovljeno da XXXIX. ustaška bojna nije ni u sastavu X. ustaškog stajaćeg zdruga u Banja Luci. Postojala je i informacija da se XXXIX. ustaška bojna zapravo nalazi u sastavu XVI. ustaškog stajaćeg zdruga u Derventi. Konačno je Zapovjedništvo II. zbornog područja u Brodu na Savi krajem februara 1945. od vrhovnih vojnih vlasti NDH u Zagrebu zatražilo da žurno odrede kojem ustaškom zdrugu pripada XXXIX. ustaška bojna.⁷⁶ Opisana konfuzija u vojnom sustavu NDH znakovita je, pokazujući njegovu nedovoljnu organizaciju, što je, može se pretpostaviti, i otvaralo prostor samovolji pripadnika te ustaške bojne.

Čini se da je krajem 1944. Ferhat Kapetanović napustio dužnost zapovjednika “bosanskih planinaca” u Odžaku, te je tu dužnost preuzeo dotadašnji stegovni časnik te jedinice, poručnik Haznadar (njegovo ime nisam uspio utvrditi). Tijekom dočeka nove 1945. godine u Odžaku, održanog u prostorijama “bosanskih planinaca”, kao da je došlo do neke vrste “pomirenja” između “bosanskih planinaca” i ustaša. Tom prilikom poručnik Haznadar je okupljenima, “braći Hrvatima, katolicima i muslimanima”, zaželio sretnu novu godinu i da ona protekne u “najboljoj slozi i ljubavi”.

---

⁷⁵ HR-HDA-254, Taj. Broj: 3083/1944.

⁷⁶ HR-HDA-1450, Zbirka mikrofilmova gradiva iz inozemnih arhiva koje se odnosi na Hrvatsku, D-2172, snimke 329-337, Zapovjedništvo II. zbornog područja, Glavnostožerni odjel, Glst. Taj. Broj: 805/1945.

Na ovo mu je odgovorio ustaški dočasnik Nikola Petrušić, predstavnik XXXIX. ustaške bojne, koji je izjavio da se Hrvati moraju, s puškom u ruci, osloniti na vlastite snage, nakon čega je svima prisutnima čestitao novu 1945. godinu.⁷⁷

Nisam našao podatke kakvi su bili odnosi između ustaša i “bosanskih planinaca” u Odžaku tijekom posljednjih mjeseci rata, no neki izvori, neizravno, ukazuju na to da zaista nije bilo napetosti i sukoba kao tijekom 1944. godine.⁷⁸ No, to ne znači da su pripadnici XXXIX. ustaške bojne izmijenili svoje držanje. Tako je Petar Rajkovačić u februaru 1945. ubio ustašu Matiju Karlovića, a “obrazloženje” je bilo da je Karlović bio nediscipliniran i da je jednoj djevojci, naklonjenoj partizanima, odao tajne podatke.⁷⁹

Nasilja nad civilima krajem rata

Kao što je prethodno opisano, na temelju pregledanih izvora može se zaključiti da je područje Odžaka nakon proglašenja NDH, do kraja 1941., pa i početkom 1942., bilo pošteđeno većega nasilja, pri čemu mislim i na teror NDH nad srpskim stanovništvom, kao i na borbe snaga NDH s ustanicima. Po tome je Odžak bio različit i od nekih drugih dijelova Velike župe Posavje, kao i nekih drugih dijelova NDH.

No, stanje se promijenilo do 1944. godine, kada je na području Odžaka djelovala XXXIX. ustaška bojna. Uza sve prethodno opisane primjere samovolje i nasilja njezinih pripadnika, upravo će oni pokrenuti i veliko nasilje nad srpskim stanovništvom. Velika župa Posavje 22. novembra 1944. izvijestila je da su, nedugo prije, ustaše u Novom Gradu “bez ikakvog razloga” pobili četvero pravoslavaca, nakon čega je pravoslavno stanovništvo toga mjesta u strahu počelo bježati iz svojih domova.⁸⁰

---

⁷⁷ HR-HDA-254, Taj. Broj: 3053/1944.; Taj. Broj: 166/1945.

⁷⁸ HR-HDA-254, Taj. Broj: 517/1945.; Taj. Broj: 708/1945.

⁷⁹ HR-HDA-254, Taj. Broj: 833/1945.

⁸⁰ HR-HDA-254, Taj. Broj: 3261/1944.

Nedugo kasnije, pripadnici XXXIX. ustaške bojne su u noći 7. decembra 1944. stigli u Trnjak, zaselak Gornje Dubice, gdje su prikupili oko 100 pravoslavaca starijih od 10 godina, koje su odveli do rijeke Save, gdje su ih pobili i pobacali u rijeku. Nakon toga ustaše su se vratile u Trnjak i odvele žene i djecu do Save, gdje su ih također pobili. Vlastima NDH nije bio poznat točan broj pobijenih žena i djece, ali se pretpostavljalo da je taj broj znatan, budući da je u Trnjaku bilo oko 60 pravoslavnih domova. Ustaše su opljačkale stoku pobijenih pravoslavaca. Iste noći, 7. decembra, ustaše su i iz Novoga Grada odveli 12 muškaraca pravoslavaca, te su ih ubili i bacili u Savu. Iduće noći, 8. decembra, ustaše su došli u Donju Dubicu i ubili oko 180 muškaraca pravoslavaca, koje su pokopali ili pobacali u rijeku Bosnu. Iste su noći ustaše u Novom Gradu uhvatili još 30 do 40 muškaraca pravoslavaca, koje su pobili i bacili u rijeku Savu. Zatim su ustaše u noći 9. decembra 1944. ponovno došli u Novi Grad, kao i u Lipik, zaselak sela Vrbovac, te su odveli 30 pravoslavaca koje su pobili i bacili u Savu.⁸¹

Tako su pripadnici XXXIX. ustaške bojne od 7. do 9. decembra 1944. pobili oko 350 do 360 pravoslavaca, očito i nekoliko desetaka više. Marko Ralica, upravitelj ispostave kotarske oblasti u Odžaku, doznao je da se po selima “vrši ubijanje i klanje pravoslavnog življa”, te je naredio Oružničkoj postaji Odžak da mu o tome dostavi podatke. Nakon što ga je oružništvo obavijestilo što se dogodilo, Ralica je vlasti u Brodu na Savi izvijestio:

“Ustaše koji su sve ovo radili pripadaju Sati Petra Rajkovačića. Dostavljajući prednje umoljavam naslov, da se odmah svim mogućim silama sprieči svaki daljnji ovakav rad, te da se ako je ikako moguće uzme u zaštitu goloruki pravoslavni živalj, jer se narod, i ako potajno kako katolički tako i muslimanski zgraža nad ovakovim protuzakonitim radom Ustaša.”⁸²

Nakon što je o navedenom izviješten veliki župan Urumović, on se obratio Predsjedništvu vlade NDH, navodeći da je i prethodno obavještavao vlasti u Zagrebu o potrebi da se u redovima XXXIX. ustaške bojne zavede

---

⁸¹ HR-HDA-1450, D-2172, snimke 326-328, 338-340, Zapovjedništvo II. zbornog područja, Glavnostožerni odjel, Glst. Taj. Broj: 5777/1944.

⁸² Ibid.

red. Urumović je upozorio da, nakon navedenih pokolja pravoslavnog stanovništva, one koji su odgovorni treba odstraniti s područja Odžaka, budući da je to preduvjet da se smiri ne samo pravoslavno nego i hrvatsko stanovništvo, koje je uznemireno, o čemu su Urumovića osobno obavijestili izaslanici katolika i muslimana iz toga kraja. Nakon što je o ovim masovnim ubojstvima pravoslavnoga stanovništva obaviješten general i ustaški pukovnik Tomislav Sertić, glavar Glavnostožernog ureda Ministarstva oružanih snaga NDH, on je zapovjedio da se ustaše XXXIX. bojne koji su pobili pravoslavce izvedu pred ratni sud i prema njima postupi strogo prema zakonu, te da ga se o tome izvijesti. No, u vezi s ovime pojavio se prethodno spomenuti problem – zapravo nije bilo jasno koje bi zapovjedništvo trebalo provesti zapovijed generala i ustaškog pukovnika Sertića, jer nije bilo jasno u sastavu kojega se ustaškog združenja nalazi XXXIX. ustaška bojna.⁸³

Pored svih namjera i zapovijedi vlasti NDH, kako onih u Brodu na Savi, tako i onih u Zagrebu, da se nešto poduzme kako bi se stanje na području Odžaka popravilo i onemogućila samovolja mjesnih ustaša, na kraju nisu poduzete nikakve konkretne mjere. No, na opisana masovna ubojstva pravoslavnog stanovništva u decembru 1944. odgovorili su četnici. Nekoliko tisuća četnika s Ozrena i Trebave, ali i Borja, 13. januara 1945. ušlo je u Modriču, a napali su i obližnja katolička sela. Četnicima su se suprotstavile ustaše, ali nisu mogli zaustaviti četnike koji su u pojedinim selima (Garevac, Pećnik) pobili, kako su procjenjivale vlasti NDH, na stotine katolika, velikim dijelom žena i djece. Pri tome su četnici izjavljivali da su navedeno učinili kao odgovor na pokolj pravoslavnog stanovništva koji su u decembru prethodne godine izvršili pripadnici XXXIX. ustaške bojne.⁸⁴

“Rat nakon rata” i “kultura sjećanja”

Na samom kraju rata, krajem aprila 1945. godine, jedinice Jugoslavenske armije, u koju je u međuvremenu reorganizirana partizanska vojska, sukobile su se s nekoliko tisuća ustaša, pripadnika XXXIX. ustaške bojne, koji

⁸³ Ibid.

⁸⁴ HR-HDA-249, Ustaša, Hrvatski oslobodilački pokret, Postrojništvo, Taj. Broj: 14-2/1945.

su, i nakon povlačenja njemačke vojske i snaga NDH prema zapadu, ostale držati Odžak i obližnja uporišta, od kojih je posebno važno bilo ono u Posavskoj (Vlaškoj) Mahali. Borbe su bile vrlo žestoke, pri čemu su jugoslavenske jedinice imale potporu artiljerije i avijacije. U tim borbama, vođenima i kada je Drugi svjetski rat u Europi već bio završen, jedinice Jugoslavenske armije imale su velike gubitke, a opkoljene ustaške snage konačno su uništene, a dijelom i zarobljene.⁸⁵ Tijekom završnih borbi i nakon njihovog okončanja, jugoslavenske su snage pri “čišćenju” terena likvidirale brojne zarobljenike, a stradalo je i hrvatsko stanovništvo na tom području.⁸⁶

Nakon što je beogradski tjednik *NIN* sredinom 1975. pisao o žestokim borbama Jugoslavenske armije s ustaškim snagama na području Odžaka krajem i nakon okončanja rata, na to se, u londonskoj *Novoj Hrvatskoj*, osvrnuo hrvatski politički emigrant Bruno Bušić. On je o događajima u Odžaku pisao kao o primjeru “hrabrosti hrvatskih boraca”. Oni Hrvati koji su se borili na strani NDH na kraju rata teško su stradali, ali su, u međuvremenu, i “hrvatski partizani” shvatili zlokobnost tih događaja. Tako je, zaključio je Bušić, hrvatski narod trenutno duhovno jedinstven, pa će “iduća borba” za samostalnu hrvatsku državu osigurati “konačnu hrvatsku pobjedu”.⁸⁷

Nakon velikih promjena početkom 1990-ih, koje je donio nasilni raspad Jugoslavije, s ratovima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, i u hrvatskoj publicistici pojavili su se naslovi koji su se bavili događajima u Odžaku tijekom Drugog svjetskog rata, kao i žestokim borbama koje su na tom području vođene i nakon okončanja rata. U tim nacionalno romantiziranim prikazima braća Rajkovačić prikazani su kao “viteške vođe”, “velike vojskovođe”, koji brane hrvatski narod od Srba (četnika i partizana), dok su muslimani (primjerice upravo Abdurahman Abdurahmanović, upravitelj

---

⁸⁵ Opširno o ovim borbama vidi: Mladen Vukosavljević – Drago Karasijević, *Pedeset treća narodnooslobodilačka udarna srednjobosanska divizija*, Sarajevo: Novinsko izdavačko preduzeće “Zadrugar”, 1969; Ahmet Đonlagić, *Dvadesetsedma divizija*, Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1983, 501-519.

⁸⁶ Opširno o tome vidi: Grga Vilić, *Vrijeme stradanja*, Tuzla – Odžak: Bosanska riječ Tuzla – Hrvatsko kulturno društvo Napredak, Podružnica Odžak, 2005.

⁸⁷ Bruno Bušić, *Jedino Hrvatska! Sabrani spisi*, Svezak prvi, Priredio i životopis napisao Anđelko Mijatović, Mostar – Zagreb: Fram-Ziral, 2005, 495-501.

kotarske ispostave u Odžaku) nerijetko prikazani dvoličnima, onima koji će, u pogodnom trenutku, djelovati na štetu Hrvata.⁸⁸ Kada se ovakvi prikazi usporede s podacima koje sam iznio u ovom prilogu, onda je očito da bi se i navedene događaje i spomenute osobe trebalo interpretirati na puno slojevitiji način.

Zaključna razmatranja

Srpsko stanovništvo na području Odžaka, nasuprot stanju u drugim dijelovima bosanske Posavine, kao i u mnogim drugim dijelovima NDH, tijekom 1941. nije bilo izloženo masovnom ubijanju, niti iseljavanju. Također je to područje u prvom razdoblju rata bilo relativno mirno. Nije bilo borbi poput onih koje su, nakon izbijanja ustanka, izbile u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine, odnosno NDH.

Postupno se rat sve više osjećao i na području Odžaka, a u septembru 1943. u to mjesto, iako vrlo kratko, ulaze partizani. Nasuprot relativno mirnom prvom razdoblju rata, prema njegovom kraju civilno stanovništvo na području Odžaka sve više je meta nasilja različitih sukobljenih strana. Pripadnici XXXIX. ustaške bojne krajem 1944. godine izvršili su masovno nasilje nad pravoslavnim stanovništvom na području Odžaka, a zatim su na to odgovorili četnici, koji su početkom 1945. vršili nasilje nad katoličkim stanovništvom. Nakon okončanja rata, hrvatsko, odnosno katoličko stanovništvo stradalo je i u "čišćenju" koje su na tom području provodile snage Jugoslavenske armije, odnosno nove komunističke vlasti.

Primjer Odžaka ukazuje na trvenja između katolika i muslimana, iako je NDH proklamirala da je riječ o ravnopravnim dijelovima hrvatskoga naroda. Ta su neslaganja bila izraženija s razvojem ratnih događaja i općim slabljenjem NDH, a posebno su se očitovala kada je riječ o vojnim snagama NDH, budući da su katolici na području Odžaka pristupili ustašama, a

---

⁸⁸ Božo Vukoja, *Hrvat žive vatre, križni put hrvatskog svećenika i njegova naroda*, Crnac: Župni ured Crnac, 1994. Također vidi: Mato Marčinko, *U Odžaku se branila hrvatska država*, Zagreb: Hrvatski obranbeni red, 2004.

muslimani su popunili jedinice DOMDO pukovnije, odnosno, kasnije, “bosanskih planinaca”.

Karakteristika vojnih snaga koje su u tim ratnim godinama bile prisutne na području Odžaka (ustaše, DOMDO / “bosanski planinci”, četnici s Vučjaka), unatoč svim razlikama među njima, bila je u tome što nije bila riječ o discipliniranim jedinicama. Sve te snage, po određenom ključu, okupljale su dijelove lokalnog stanovništva koje je na rat gledalo iz perspektive “svoga dvorišta”. Pri tome su se ustaše (XXXIX. bojna) isticali samovoljom i nasiljem, dok su četnici s Vučjaka više djelovali kao pljačkaška grupa, a manje kao jedinica koja je zainteresirana uključiti se u širi ratni sukob.

U dijelu hrvatske publicistike nakon 1990. godine događaji u Odžaku tijekom Drugoga svjetskoga rata romantizirano su prikazani kao borba hrvatskoga naroda za svoju opstojnost. Nasuprot tome, izvori u ovom prilogu pokazuju da su upravo “nositelji” te borbe sudjelovali u različitim zlodjelima, nad Srbima, ali i nad Hrvatima i Muslimanima.

IZVORI I LITERATURA

Arhivski izvori

Hrvatski državni arhiv, Zagreb

HR-HDA-223, Ministarstvo unutarnjih poslova NDH

HR-HDA-226, Ministarstvo zdravstva i udružbe NDH

HR-HDA-249, Ustaša, Hrvatski oslobodilački pokret

HR-HDA-250, Ustaška vojnica

HR-HDA-254, Velika župa Posavje

HR-HDA-1363, Politička situacija

HR-HDA-1450, Zbirka mikrofilmova gradiva iz inozemnih arhiva koje

se odnosi na Hrvatsku

Objavljeni izvori

Bušić, Bruno, *Jedino Hrvatska! Sabrani spisi*, Svezak prvi, Priredio i životopis napisao Anđelko Mijatović, Mostar – Zagreb: Fram-Ziral, 2005.

Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Tom IV, Knjiga 22, Borbe u Bosni i Hercegovini 1944. god., Beograd: Vojnoistorijski institut, 1962.

Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, Tom XIV, Knjiga 4, Dokumenti jedinica, komandi i ustanova Četničkog pokreta Draže Mihailovića avgust 1944. – maj 1945., Beograd: Vojnoistorijski institut, 1985.

Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu, *Zbornik dokumenata*, Tom I, Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941.–1945., Knjiga 1, Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941., Beograd: Vojnoistorijski institut, 1993.

Literatura

Knjige

Barić, Nikica, *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske, 1941.–1945.*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2003.

Bergholz, Max, *Nasilje kao generativna sila, Identitet, nacionalizam i sjećanje u jednoj balkanskoj zajednici*, Sarajevo – Zagreb: Buybook, 2018.

Boban, Ljubo, *Hrvatske granice od 1918. do 1991. godine*, Zagreb: Školska knjiga – Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1992.

Bougarel, Xavier, *La division Handschar, Waffen-SS de Bosnie 1943–1945*, Paris: Passés composes – Humensis, 2020.

Dulić, Tomislav, *Utopias of Nation, Local Mass Killing in Bosnia and Herzegovina, 1941–42*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2005.

- Đonlagić, Ahmet, *Dvadesetsedma divizija*, Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1983.
- Hurem, Rasim, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu 1941–1945.*, Zagreb – Sarajevo: Plejada – Bošnjačka nacionalna zajednica za Zagreb i Zagrebačku županiju – University Press, 2016.
- Jahić, Adnan, *Muslimanske formacije tuzlanskog kraja u Drugom svjetskom ratu*, Tuzla: DD “Zmaj od Bosne” – KDB “Preporod”, 1995.
- Jelić-Butić, Fikreta, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945.*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, Školska knjiga, 1977.
- Korb, Alexander, *Im Schatten des Weltkriegs, Massengewalt der Ustaša gegen Serben, Juden und Roma in Kroatien 1941–1945*, Hamburg: Hamburger Edition, Verlag des Hamburger Instituts für Sozialforschung, 2013.
- Lepre, George, *Himmler’s Bosnian Division. The Waffen SS Handschar Division 1943–1945*, Atglen, PA: Schiffer Publishing Ltd., 1997.
- Marčinko, Mato, *U Odžaku se branila hrvatska država*, Zagreb: Hrvatski obranbeni red, 2004.
- Marijan, Davor, *Ustaške vojne postrojbe 1941.–1945.*, (magistarski rad – neobjavljeno), Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2004.
- Modriča sa okolinom u prošlosti*, glavni i odgovorni urednik dr. Ibrahim Karabegović, Modriča: Odbor za monografiju “Modriča i okolina kroz istoriju”, 1986.
- Nezirović, Nikša, *Monografija Bosanskog Šamca (od najranijih vremena do 1945. godine)*, Šamac: D.o.o. “Kula”, 2011.
- Romano, Jašo, *Jevreji Jugoslavije 1941–1945., žrtve genocida i učesnici NOR*, Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 1980.
- Tihić, Esad, *Posavsko-trebavski NOP odred*, Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1983.
- Tihić, Esad, *Gradačac od 1941. do 1945.*, Gradačac: Javna biblioteka “Alija Isaković”, 2008.
- Vilić, Grga, *Vrijeme stradanja*, Tuzla – Odžak: Bosanska riječ Tuzla – Hrvatsko kulturno društvo Napredak, Podružnica Odžak, 2005.

Vukoja, Božo, *Hrvat žive vatre, križni put hrvatskog svećenika i njegova naroda*, Crnac: Župni ured Crnac, 1994.

Vukosavljević, Mladen – Karasijević, Drago, *Pedeset treća narodnooslobodilačka udarna srednjobosanska divizija*, Sarajevo: Novinsko izdavačko preduzeće “Zadrugar”, 1969.

Članci

Barić, Nikica, “O osnutku i djelovanju Hrvatske pravoslavne crkve tijekom 1942. i 1943. godine: primjer Velike župe Posavje”, u: *Croatica Christiana periodica*, 2014, god. XXXVIII, br. 74, 135-163.

Barić, Nikica, “Brčko: A case study of state terror of the Independent State of Croatia, 1941–1942”, u: *Terrorism in the Balkans in the 20th and 21st century*, Edited by Danuta Gibas-Krzak, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2018, 80-100.

Hamzić, Omer, “Formiranje i raspored jedinica Hadžiefendića legije na području tuzlanske oblasti”, u: *Stav, Časopis za društvena pitanja, kulturu i umjetnost*, 2004, god. III, br. 6/7, 63-77.

Hurem, Rasim, “Sporazumi o saradnji između državnih organa Nezavisne države Hrvatske i nekih četničkih odreda u istočnoj Bosni 1942. god.”, u: *Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta Sarajevo*, 1966, god. II, br. 2, 285-325.

Malović, Gojko, “Zeleni kadar – Samosvojna muslimanska vojska u sjeveroistočnoj Bosni (1943–1945)”, u: *Zbornik radova sa naučnog skupa “Uticao ideologija na historiografiju Bosne i Hercegovine 20. stoljeća”*, Glavni i odgovorni urednik Dr. Azem Kožar, Tuzla 2017, 101-148.

Stajić, Aleksandar – Papo, Jakov, “Ubistva i drugi zločini izvršeni nad Jevrejima u Bosni i Hercegovini u toku neprijateljske okupacije”, u: *Spoimenica 400 godina dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo: Odbor za proslavu 400-godišnjice dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu, 1966, 205-247.

Tihić, Esad S., “Jedinice Domobranske dobrovoljačke pukovnije (DOM-DO) na teritoriji Trebave, Ratiša i Posavine (1942–1943.)”, u: *Gračanički glasnik, Časopis za kulturnu historiju Gračanice i njene okoline*, 1996, god, I, br. 2, 32-58.

CONTRIBUTION TO HISTORY OF ODŽAK DURING WORLD WAR II

Summary

The paper is mainly based on sources from Croatian State Archives in Zagreb and its aim is to present certain aspects of the history of Odžak, a town in the River Sava region in northern Bosnia, during World War II. The paper does not aim to give a complete history of Odžak in the mentioned period. Nevertheless, the data presented in this paper are aimed at supplementing the available research. Also, the example of the local history of Odžak can give insight into the general history of World War II in Bosnia and Herzegovina.

From the summer of 1939 until the Axis attack on the Kingdom of Yugoslavia, Odžak was part of the autonomous Banate of Croatia. It was inhabited by around 16,000 Croats (Catholics), 5,000 Serbs (Orthodox) and 5,000 Bosnian Muslims. In April 1941, Axis powers attacked Yugoslavia and new Independent State Croatia (*Nezavisna Država Hrvatska, NDH*) was established, ruled by the Ustasha movement headed by Ante Pavelić. Ustashas, a strongly nationalist movement, organized the new regime along the Fascist and Nazi lines and initiated state terror against the Serb population, which was perceived by the Ustasha regime as an anti-Croat element. But this state terror soon led to armed uprising and resistance of the Serbs, which gradually developed into two different and mutually hostile movements – the People's Liberation Movement led by the Communist Party of Yugoslavia, and the Chetnik movement, loyal to the Yugoslav monarchy.

The paper present how the overall NDH policy toward the Serbs was implemented on Serbs in Odžak. It also presents the relations between the local Catholic and Muslim communities. The Ustasha regime proclaimed the Muslims in Bosnia and Herzegovina to be an integral part of the Croatian nation. Despite this, relations between Catholics and Muslims in

Odžak were sometimes strained, which became more visible with the gradual deterioration and weakening of NDH authorities, caused by the war and growing strength of the People's Liberation Movement. This division between Catholics and Muslims was visible in the organization of NDH military forces in Odžak. While Catholics joined the Ustasha militia units, Muslims were organized into so-called Home Guard voluntary units, later into units of "Bosnian mountain troops". These units filled with Muslims were part of the regular NDH army – Home Guards – but were particular because they were manned almost completely by Muslims. This gradually led to suspicion of NDH authorities, who feared that such units could be the basis for political demands of Muslims, seeking the "autonomy" of Bosnia and Herzegovina, thus separating it from NDH.

During 1943 and 1944 Ustasha militia units and "Bosnian mountain troops" units in Odžak were often in disagreement, even on the brink of an open conflict. Higher NDH authorities wanted to avoid the possible conflict between the Catholics and Muslims, but were also too weak to efficiently intervene and remedy the tensions in Odžak. Ultimately, the unruly Ustasha militia units in Odžak committed various acts of violence against certain Muslims, also against certain Catholics, as well as large scale atrocities against the local Serb population.

At the end of the war, the units of the Yugoslav army, newly organized from the Partisan army of the People's Liberation Movement, attacked the Odžak area and fought the local Ustasha militia units in fierce combat that finally ended in late May 1945, after the end of the World War II. Many captured Ustasha, as well as Croatian civilians, were then liquidated in mopping up operations of the Yugoslav troops and new communist authorities.

In the Croatian political emigration, during the period of communist Yugoslavia, as well as in certain books published in Croatia after the collapse of Yugoslavia in the early 1990s, the events in Odžak during World War II, particularly the fierce fighting between the Yugoslav army and Ustasha units at the end of the war, were presented as the struggle of

patriotic Croats against their Serb/Yugoslav and communist/Chetnik adversaries. But such accounts are contradictory to sources presented in this paper, showing that Ustasha units in question, prior to their ultimate battle with the Yugoslav army, committed numerous acts of violence and atrocities.